

INLEDNING

År 1999 fastställde riksdagen 16 nationella miljömål för att ge en tydlig och hållbar struktur i Sveriges miljöarbete. Målet är att till nästa generation överlämna ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta. Ett av de 16 nationella miljömålen är God bebyggd miljö där den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen särskilt uppmärksammas som en del i att målet ska uppfyllas. Det står bland annat att; *Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer (...) används och utvecklas.*

Rapporten Miljömål Trollhättan – Våra förutsättningar, syftar till att precisera vad utmaningen betyder för Trollhättan och hur staden ska arbeta för att nå de gemensamma miljömålen. Bland annat ska kulturhistorisk värdefull bebyggelse skyddas och planeringsunderlag för hur detta ska göras tas fram. För att det nationella målet ska nås, både på kommunal nivå men även på nationell nivå, måste staden även ge högre prioritet åt frågorna om kulturmiljö. Ett steg i arbetet med att uppfylla målet har varit att ta fram ett kulturmiljöprogram, vilket du nu håller i din hand.

Kulturarvet är en gemensam resurs och en nationell angelägenhet att skydda. Ansvaret för detta delas av alla, där den enskilde fastighetsägaren liksom politikerna har ett ansvar att skydda och vårda bebyggelsen och kulturmiljön. Ett sätt för Trollhättans Stad att ta sitt ansvar är att tillhandahålla ett kulturmiljöprogram där de kulturhistoriska värdena beskrivs. Underlaget är användbart för både fastighetsägare, allmänhet, tjänstemän och politiker.

Trollhättans tidigare kulturmiljöprogram antogs 1992. Sedan dess har synen på vad som är kulturhistoriskt intressant och värdefullt ändrats och tidsgränser flyttats fram. Därför har behovet av ett underlag som berör den sentida bebyggelsen och hur staden ska arbeta med dessa miljöer uppstått. I kulturmiljöprogrammet redovisas 48 kulturmiljöer inom Trollhättans tätort som är värdefulla för vår gemensamma kulturhistoria. Programmet är en vägledande produkt för hur staden ska hantera och utveckla sina kulturmiljöer.

Kanal- och slussområdet är skyddat som byggnadsminne och utgör även riksintresseområde för kulturmiljövården. Platsen har en lång historia och är en mycket värdefull del av Trollhättans historia.

Karta över Trollhättans tätort med stadens 23 stadsdelar.

SYFTE OCH MÅL

I syfte att tillgängliggöra stadens kulturmiljöer och öka kunskapen om kulturhistoriskt värdefull bebyggelse har detta kulturmiljöprogram utformats med hänsyn till många intressenter vilket resulterat i en lättläst och lätthanterlig produkt där du som läsare kan öka förståelsen om bebyggelsen runt om i staden.

Kulturmiljöprogrammets övergripande syfte är att uppmärksamma och sprida kunskap om ett antal bebyggelsemiljöer i Trollhättans tätort. Programmet pekar ut miljöer och byggnader som på olika sätt speglar stadens historia och som anses särskilt viktiga att vårda och bevara. Förhållningssätt och åtgärder har satts upp för varje miljö för att de kulturhistoriska värdena ska tillvaratas vid eventuella förändringar, förtätningar och vid underhåll.

Ett kulturmiljöprogram är en länk mellan kommunens arbete med fysisk planering och stadens kulturhistoria. Programmet ska ses som ett verktyg för hur kulturmiljön i staden ska användas, utvecklas och skyddas. Det ska också fungera som ett underlag och stöd för kommunens bygglovshandläggare och planerare, men även för fastighetsägare och politiker.

FÖRUTSÄTTNINGAR

Trollhättans Stad har under en lång tid arbetat aktivt med ett bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Nedan redovisas ett urval av de inventeringar och kulturhistoriska utredningar som genomförts med anknytning till Trollhättans tätort.

Samtliga rapporter finns att tillgå på Stadsbyggnadsförvaltningen.

Kulturhistorisk utredning nr 9, Trollhättans kommun del 1, Norra Björke, Rommele, Upphäradsocknar samt Trollhättans stad enligt 1904 års stadsplan. År 1975

Inventeringen utfördes av Älvsborgs läns museiförening och var en totalinventering vilket innebar att samtliga fastigheter i de valda områdena registrerades. Sammanlagt registrerades 1000 fastigheter.

Kulturhistorisk utredning nr 17 Del 2, Området väster om Älven. År 1977

Inventering utfördes efter uppdrag från Trollhättans kommun av Älvsborgs läns museum. Bebyggelseinventeringen omfattade området väster om älven och ingick som ett led i planeringen för utbyggnad av Trollhättans centralort väster om älven. Sammanlagt inventerades 300 fastigheter.

Kulturhistorisk byggnadsinventering nr 27 Del 5, Lagmansereds socken samt delar av Trollhättans stad: Kanal- och slussområdet samt Strömslund och Torsered. År 1981

Inventeringen utfördes efter uppdrag av Trollhättans kommun av stiftelsen Älvsborgs läns museum. Sammanlagt inventerades ca 850 byggnader inom Trollhättans stad.

Trollhättans centrum, bilaga till förslag till centrumplan 1984. Byggnader av historiskt, kulturhistoriskt eller konstnärligt värde. År 1984, rev. 1985

Rapporten var en del av förslaget till den nya centrumplan som parallellt arbetades fram. Rapporten berör de centrala delarna av staden och redovisade 86 byggnader som borde bevaras. I rapporten redovisades även 11 byggnader som man ansåg ha vissa värden men som kunde rivas till förmån för andra intressen. Av dessa 11 byggnader har sex rivits.

Hamnkontoret, Najaden 1, Neptun 4, Neptun 5, Näcken 1 har bevarats och är idag några av de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna i centrala staden.

Kulturmiljöprogram Trollhättans kommun. Antaget 1992.

Ansvarig för arbetet var kommunstyrelsen, arbetet utfördes av bebyggelseantikvarie Marie Odenbring. I programmet redovisades kulturhistoriskt värdefulla miljöer och byggnader i Trollhättans kommun. Programmet redogjorde för 17 kulturmiljöer runt om i kommunen och klassade 1063 byggnader med kulturhistoriska värden. Programmet redovisade även kulturhistoriskt värdefulla broar, ängs- och hagmarker samt fornlämningar.

Praktikarbete om Trollhättans kulturmiljöprogram. År 2000

År 2000 genomförde Anna Olsfelt en dokumentation över de byggnader i Trollhättans tätort som klassades i kulturmiljöprogrammet från 1992. Arbetet innefattade fotografering och noteringar kring eventuella förändringar av de utvärderade byggnaderna från 1992. Bilder och inventeringsblanketter som gjordes i samband med detta finns att tillgå i kommunens datasystem. Av 200 inventerade byggnader kunde man se att 8 rivits och 78 genomgått förändringar. Rapporten uppmärksammade även avsaknaden av miljöer och byggnader från 1900-talets andra hälft.

Trollhättans centrum - Stadens gator, hus och torg. Kulturhistorisk utredning och inventering av Trollhättans innerstad. År 2003.

På uppdrag av Trollhättans Stad genomfördes en kulturhistorisk byggnadsinventering i stadens centrala delar. Inventeringen bygger på den inventering som genomfördes av Älvsborgs läns museum 1975. Arbetet utfördes av bebyggelseantikvarie Dag Widmark i samarbete med Nils-Olof Selin och Karl-Arne Karlsson. Syftet med rapporten var att fördjupa den kulturhistoriska beskrivningen av Trollhättans centrum.

Det så kallade "trollhättetaket" är en taktyp som är särskilt vanligt i Trollhättan, både på flerbostadshus och på mindre en- och tvåfamiljshus. Taktypen var framför allt populär under 1950- och 60-talet.

URVAL OCH BEDÖMMNING

En miljö är en sammanhållen bebyggelsegrupp som kan bestå av enstaka eller flera byggnader. Bebyggelsen i kulturmiljön ska vara välbevarad med karaktärsdrag som är tidstypiska för periodens arkitektur, stadsplanering, estetik eller tydligt visa på sociala och ekonomiska skeenden i stadens bebyggelseutveckling. Kulturmiljöerna representerar olika skeden i Trollhättans bebyggelseutveckling från 1800-talet till nutid. Kulturmiljöerna i detta program är framtagna parallellt med att bebyggelsen i tätorten klassificerats.

Kulturhistoriska miljöer och byggnader har tidigare oftast tillskrivits ett värde utifrån hög ålder, historiskt sammanhang eller traditionsenlig byggnadskultur. Synen på vad som är kulturvärden och vad detta begrepp innebär förändras över tid och därför även bedömningen av bebyggelsen. I detta program är det många miljöer av förhållandevis låg ålder som är representerade. Detta beror på att Trollhättans stora bebyggelseutveckling främst skett under mitten av 1900-talet. I tidigare inventeringar har bebyggelsen från tiden efter 1930 endast beskrivits sporadiskt och enstaka exempel lyfts fram. Detta har medfört att bebyggelsens värde inte tidigare karaktäriserats eller preciserats vilket i sin tur inneburit ett glapp i både kunskapsuppbyggnad och i vägledning vid plan- och bygglovsfrågor.

KULTURMILJÖPROGRAMMETS UPPBYGGNAD

De 48 utvalda kulturmiljöerna redovisas stadsdelsvis. Alla de 22 stadsdelskapitlen inleds med en kortare beskrivning av stadsdelens tillkomst och historia. Till denna finns en karta som genom färgmarkeringar visar byggnadernas kulturhistoriska klassificering. Här redovisas även om det finns några kulturmiljöer i stadsdelen. **Alla byggnader inom en avgränsad kulturmiljö ingår i kulturmiljön.** Det innebär att förhållningssätt och åtgärder även gäller för byggnader som inte har en färgmarkering. Bedömningen av dessa byggnader sker däremot endast utifrån det generella varsamhetskravet (PBL 8 kap. §17) och i vissa fall av de mer preciserade förhållningssätten.

Varje kulturmiljö följer i stort sätt samma indelning med rubrikerna:

Beskrivning av kulturmiljön - Miljön beskrivs kortfattat. När den uppkom, hur det ser ut, varför det tillkom och eventuella förändringar.

Motiv - Redogör och motiverar de kulturvärden som finns i miljön.

Ingår också i - Här redovisas tidigare inventeringar, rapporter och dokumentationer som berör miljön eller enstaka byggnader i denna. Om en kulturmiljö ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövård redovisas den informationen under denna rubrik. Mer information för vad som gäller för ett område av riksintresse finns i miljöbalkens tredje kapitel.

Åtgärder - Beskriver vilka åtgärder som krävs för att kulturmiljön ska bibehålla det kulturhistoriska värdet eller värdena. Hur bebyggelsen ska skyddas och om nya detaljplaner måste upprättas. Denna rubrik vänder sig främst till planerare på stadsbyggnadsförvaltningen.

Gällande skydd - Redovisar de skydd som berör enskilda byggnader i miljön eller hela miljön. Det kan vara bestämmelser i detaljplaner eller byggnadsminnesförklaringar.

Förhållningssätt - Beskriver hur bebyggelsen ska vårdas och förändras varsamt så att de viktigaste karaktärsdragen bevaras. Förhållningssätten är övergripande och går inte in på enskilda fastigheter. Det kan därför finnas fastigheter som redan avviker från dessa förhållningssätt.

Vid behov av förändring i miljöerna måste varje enskild fastighet diskuteras. Förhållningssätten kan kopplas till plan- och bygglagen för hur kulturhistorisk bebyggelse ska bevaras men är i sig inte juridiskt bindande utan vägledande.

KLASSIFICERING AV KULTURVÄRDEN

Kulturvärden är en sammanfattande benämning för vad som i den fysiska miljön anses ha ett kulturhistoriskt värde sett ur sociala, kulturhistoriska och estetiska värden. Kulturvärden ska användas, utvecklas och tas till vara för att skapa en attraktiv miljö.

Bebyggelsen i Trollhättans tätort har inventerats under åren 2013-2014. Totalt har över 3000 byggnader och anläggningar klassificerats. Värderingen bygger på det värdesystem som presenteras i boken, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Axel Unnerbäck, utgiven av Riksantikvarieämbetet år 2002. Utifrån klassificeringen har byggnaderna tilldelats en färgklassning som visar byggnadens värde.

BRUN Byggnadsminne, kyrkligt kulturminne eller statligt byggnadsminne.

Särskild värdefull bebyggelse som skyddas som byggnadsminne eller statligt byggnadsminne. Beslutsfattare och handläggare är Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet.

Tre egnahem från tre generationer som samtliga bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Bostadshusen är välbevarade och representerar var för sig en byggnadsperiod av egnahemsbyggandet. Tillsammans skapar de en bild av en bebyggelseutveckling med kulturhistoriska värden sett ur sociala, kulturhistoriska och estetiska värden.

GRÖN Kulturhistoriskt värdefullt

Byggnaden är välbevarad med en utformning som i stort sett är oförändrad eller endast genomgått mindre ändringar som inte väsentligt påverkat dess karaktär. En byggnad kan även klassas som värdefull om den ingår i en större kulturmiljö och byggnaden är, trots vissa ändringar, en viktig del av miljön. Om en byggnad är värdefull utifrån historiska, byggnadstekniska, personhistoriska eller andra specifika värdegrunder kan den klassas som kulturhistoriskt värdefull.

GUL Kulturhistoriskt intressant

Innebär att byggnaden är intressant ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Byggnader som har denna klassning har oftast genomgått vissa ändringar men anses fortfarande vara intressanta och spegla en värdefull byggnadsperiod eller vara en del av en större bebyggelsemiljö. Det kan även vara så att byggnaden har genomgått mer omfattande förändringar men trots detta har vissa kvaliteter som bedöms intressanta att bevara. Detaljer i original kan finnas kvar som tydligt representerar tidens estetik eller så ingår byggnaden i en större bebyggelsemiljö som tydligt speglar tidens planering- och bostadsideal.

KONSEKVENSER AV KLASSIFICERING AV KULTURVÄRDEN

- I plan- och bygglagen 8 kap. 17 §, finns ett grundläggande varsamhetskrav som gäller vid ändring av alla byggnader.
- Kulturmiljöprogrammets rekommendationer är inte avvägda mot andra gällande lagkrav och planeringsunderlag. Detta görs i varje enskilt fall med kommande bygglovsprövningar och detaljplanearbeten.
- Byggnadernas klassificering och kulturmiljöernas avgränsning är inte "huggna i sten". Värderingarna speglar vår tid och är främst baserade på inventeringen som gjorts parallellt med framtagandet av kulturmiljöprogrammet. En närmare besiktning av en byggnad kan därför i vissa fall innebära att klassningen kan komma att ändras och miljögränser flyttas.
- I en planprocess ska hänsyn till kulturvärdena alltid tas.
- För samtliga hus inom en kulturmiljö gäller inte de bygglovsbefriade åtgärderna som avses i PBL 9 kap. § 4. Med hänvisning till PBL 9 kap. § 4 d.

Klass	Vid ansökan om bygglov	Vid upprättande av ny detaljplan eller områdesbestämmelser
GRÖN Kulturhistoriskt värdefull byggnad	Plan- och bygglagen 8 kap, §§ 13, 14 och 17 ska tillämpas. Bygglov kan krävas för vissa bygglovsbefriade åtgärder. Konsekvenser: Åtgärder ska inte förvanska byggnaden. Högre krav kan ställas på utformning. Krav på sakkunnig kontrollant av kulturvärden kan ställas. Tillämpningen av förvanskingsförbudet 13 § i ett enskilt tillståndsärende bör inte avsevärt försvåra byggnadens användning.	Skyddsbestämmelser (q) och varsamhetsbestämmelser (k) ska tillämpas. Bestämmelserna ska alltid kombineras med utökad lovplikt. Rivningsförbud bör övervägas vid ny detaljplan. Konsekvensen av q och k : q Skyddsbestämmelser kan innebära att byggnaden inte får rivras eller inte får förändras på vissa sätt. Om ett rivningsförbud innebär en ekonomisk skada för fastighetsägaren kan man ha rätt till ersättning av kommunen. k Varsamhetsbestämmelser tydliggör vilka karaktärsdrag och värden hos byggnaden som ska bevaras. Varsamhetsbestämmelser ger ingen rätt till ersättning.
GUL Kulturhistoriskt intressant byggnad	Plan- och bygglagen 8 kap, §§ 13, 14 och 17 ska tillämpas. Bygglov kan krävas för vissa bygglovsbefriade åtgärder. Konsekvenser: Åtgärder ska inte förvanska byggnaden. Krav kan ställas på utformning.	Varsamhetsbestämmelser (k) bör tillämpas. Bestämmelserna bör kombineras med utökad lovplikt. Konsekvenser av k: k Varsamhetsbestämmelser tydliggör vilka karaktärsdrag och värden hos byggnaden som ska bevaras. Det kan till exempel omfatta önskad utformning, fasadmateriäl, kulörer eller takmaterial. En varsamhetsbestämmelse ger ingen rätt till ersättning.

Klass	Vid ansökan om bygglov	Vid upprättande av ny detaljplan eller områdesbestämmelser
<p>KULTURMILJÖ En sammanhållen miljö som på ett tydligt och representativt sätt berättar något om människorna och tiden som formade den.</p>	<p>Plan- och bygglagen 8 kap. §17 ska tillämpas. Samtliga byggnader inom en kulturmiljö ska förhålla sig till varje miljöns framtagna förhållningssätt. Även om en byggnad inte är klassad som kulturhistoriskt värdefull eller kulturhistoriskt intressant är den en del av miljön. Vid eventuella förändringar ska hänsyn tas till hela kulturmiljön.</p> <p>Konsekvenser: Åtgärder ska inte förvanska miljön. Krav kan därför i vissa fall ställas på utformning, volym och placering. För bygglovsbefriade åtgärder som avses i PLB 9 kap. § 4 krävs bygglov. (PLB 9 kap. § 4 d)</p>	<p>Skyddsbestämmelser (q) och varsamhetsbestämmelser (k) bör tillämpas på byggnader med kulturhistoriska värden.</p> <p>Konsekvensen av q och k: q Skyddsbestämmelser kan innebära att byggnaden inte får rivas eller inte får förändras på vissa sätt. Om ett rivningsförbud innebär en ekonomisk skada för fastighetsägaren kan man ha rätt till ersättning av kommunen.</p> <p>k Varsamhetsbestämmelser tydliggör vilka karaktärsdrag och värden hos byggnaden som ska bevaras. Bestämmelsen kan sedan reglera önskad utformning. Varsamhetsbestämmelser ger ingen rätt till ersättning.</p>
<p>BRUN Byggnadsminne, statligt byggnadsminne och kyrkliga kulturminnen.</p>	<p>Skyddsföreskrifter som upprättats av Länsstyrelsen eller Riksantikvarieämbetet ska följas. Ansökan om tillstånd för ändring görs till Länsstyrelsen och till Riksantikvarieämbetet om det är ett statligt byggnadsminne.</p>	<p>Rivningsförbud (q) bör övervägas vid ny detaljplan för att i vissa fall komplettera befintliga skyddsföreskrifter.</p>

q - Kan omfatta skydd av särskilt värdefull bebyggelse och rivningsförbud. Om det är motiverat kan bestämmelsen även skydda byggnadstekniker och särskilda byggnadsmaterial. Skyddsbestämmelserna kan i vissa fall innebära att andra allmänna intressen inte kan tillgodoses fullt ut. Fastighetsägare kan ha rätt till ersättning av kommunen för den ekonomiska skada som rivningsförbud medför. Skyddsbestämmelser ska utformas utförligt i samråd med antikvarisk kompetens.

k - Bestämmelsen reglerar utformningen av byggnader oavsett vilka värden den har. Det ska tydligt preciseras vilka karaktärsdrag och värden hos en byggnad som varsamheten särskilt ska inriktas på. Varsamhetsbestämmelser kan omfatta fasadmateriell, kulör, taktäckningsmaterial, detaljers utformning, placering m.m. Varsamhetsbestämmelser ger ingen rätt till ersättning och kan aldrig vara så långtgående att pågående markanvändning påtagligt försvåras.

KULTURMILJÖVÅRDENS LAGSTIFTNING

Det finns ett antal lagar som skyddar kulturvärden i Sverige. Kommunerna har huvudansvaret för att tillämpningen av det som sägs i plan- och bygglagen tillgodoses medan Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet ansvarar för att kulturmiljölagen och miljöbalkens lagskydd tillämpas. Ibland överlappar skydden varandra och olika lagstiftningar kan gälla för samma byggnad eller miljö.

K-märkt

Begreppet K-märkt används oftast i dagligt tal som ett samlingsbegrepp för alla former av bebyggelse med kulturhistoriska värden. Begreppet har inte stöd i lagen och ingen juridisk innebörd. Bebyggelse med kulturhistoriska värden kan vara skyddade på olika sätt med olika styrka.

Kulturmiljöprogram

Ett kulturmiljöprogram är en vägledande handling och ett stöd för stadens tjänstemän vid planering och bygglovshantering. I programmet preciseras och beskrivs byggnader och miljöers kulturvärden, hur dessa ska bevaras och vilka kvaliteter som ska tas tillvara. Ett kulturmiljöprogram ska även bidra till att sprida kunskap hos fastighetsägare och allmänhet.

Plan- och bygglagen

Lagen innehåller bestämmelser om planläggning och bygglov. Lagen möjliggör för ett juridiskt bindande skydd av kulturhistoriska värden i detaljplan. I en detaljplan kan varsamhets- och skyddsbestämmelser bevara och skydda bebyggelsen. Dessa bestämmelser brukar betecknas med k eller q.

Det finns även generella bestämmelser som hanterar kulturvärden framför allt i kapitel åtta. Där anges att byggnader som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte får förvanskas. Dessa byggnader ska vårdas så att dess särskilda värden bevaras och vid ändring eller flyttning ska ta hänsyn till byggnadens karaktärsdrag.

Tre byggnader av olika karaktär som alla är skyddade i detaljplan med skydds- (q) och varsamhetsbestämmelser (k). Heimdal 5 ingår i en större bevarandeplan över Strömslund. Kvarteret Hackspetten är exempel på ett område där byggnaderna omfattas av kommunalt skydd genom skyddsbestämmelser i detaljplan, liksom Doppingen 14 i Stavre.

Miljöbalken

Miljöbalken är en övergripande lag med syftet att främja en hållbar utveckling så att nuvarande och kommande generationer kan leva i en hälsosam och god miljö.

I sjunde kapitlet skyddas natur- och kulturresevat. Ett kulturresevat är skyddade helhetsmiljöer där marker, bebyggelse, lämningar och spår är uttryck för historiska skeenden och verksamheter.

I det tredje kapitlet skyddas mark- och vattenområden som har nationell betydelse för bevarande eller utveckling. Dessa områden betecknas som riksintresse. Riksintresseförklaringen innebär inte ett automatiskt skydd, utan endast att områden ska skyddas från åtgärder som kan innebära "påtaglig skada". I Sverige finns ca 1700 områden som bedöms ha så stora kulturhistoriska värden att det är av nationellt intresse att bevara. I Trollhättan finns ett område av riksintresse för kulturmiljövård;

Trollhättan sluss- och kanalområde

Kommunikations- och industrimiljö med stor transporthistorisk betydelse som genom tillkomsten av slussar och kanalanläggningar under 1800-talet möjliggjorde skeppsfart från östsvrige till västerhavet samt de industrietableringar och den stadsbildning som växte fram längs dalen som en följd av detta. Slussanläggningar från 1844 och 1916 med bevarad infrastruktur som kanalkontor, magasin etc., monumentala kraftstationer med Sveriges äldsta elproducerande kraftverk, broar, tjänstemannabostäder, fabriksbyggnader m.m. 1860-talets stadsplanering längs östra älvstranden, med träbyggnader från 1800-talets mitt och stenhus i mer storstadsmässig skala från 1800-talets slut och 1900-talets början.

Riksintresset för kulturmiljövård omfattar stora delar av fall- och slussområdet men även vissa delar av centrum närmast älven. Den gamla slussvaktarbostaden ligger inom riksintresseområdet.

Kulturmiljölagen

Syftar till att förstärka nuvarande och kommande generationers tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. Lagen inleds med bestämmelsen om att det är en angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ett ansvar som delas av alla. Myndigheter såväl som enskilda personer ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Arbete som påverkar kulturmiljön ska därför undvikas eller begränsas.

Kapitel fyra behandlar skyddet av kyrkliga kulturminnen. Bestämmelserna avser kyrkobyggnader, kyrktomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser tillkomna före 1940 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd från Länsstyrelsen. Detta kan även gälla för vissa yngre kyrkobyggnader och begravningsplatser utvalda av Riksantikvarieämbetet.

Fornlämningar skyddas enligt andra kapitlet och får inte skadas.

I kulturmiljölagens tredje kapitel finns bestämmelser om byggnadsminnen. För att en byggnad ska förklaras som byggnadsminne måste den vara synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller ingå i ett synnerligen märkligt bebyggelseområde. Länsstyrelsen fattar beslut om byggnadsminnen. Detta är det starkaste skyddet som kan tillskrivas en byggnad eller anläggning. Till varje byggnadsminne finns särskilda skyddsföreskrifter som anger hur en byggnad eller anläggning ska vårdas och underhållas.

Statliga byggnadsminnen är statligt ägda byggnader med höga kulturhistoriska värden. De skyddas enligt förordningen 2013:558 om statliga byggnadsminnen. Regeringen fattar beslut om dessa efter förslag från Riksantikvarieämbetet. I Trollhättan är *Trollhättans kanal- och slussområde* statligt byggnadsminne.

Byggnadsminnen i Trollhättans tätort

Västergärdet. Bostadsmiljön som utgörs av tio bostadshus som ursprungligen var avsedda för maskinister och maskinistbiträden vid Olidans kraftstation. Bostadshusen är uppförda åren 1908/1909 efter arkitekt Svante Dyléns ritningar och sägs vara influerade av den tyska villaarkitekturen. Ingår i kulturmiljöprogrammets miljö Olidan.

Trollhättans kanal & slussområde. Statligt byggnadsminne. Kanal- och slussområde med byggnader, slussar, broar och anläggningar som tillsammans skapar en komplex och unik miljö med lång kontinuitet. Ingår i kulturmiljöprogrammets miljö Åker.

Olidans kraftstation med intagskanaler och bockkran. Byggnadsminnena utgjorde kärnan i verksamheten och är värdefulla att bevara. Anläggningarna är värdekärnan i verksamheten som i flera hundra år präglat landskapet. Ingår i kulturmiljöprogrammets miljö Olidan.

Kyrkliga kulturminnen i Trollhättans tätort

Lextorpskyrkan. Kyrkligt kulturminne från 2001. Kyrkan från 1970-talet med tidstypisk utformning och ovanligt formspråk med hög arkitektonisk kvalitet. Ingår i kulturmiljöprogrammets miljö Lextorpskyrkan.

Trollhättans kyrka - Kyrkan invigdes 1862 och byggdes i engelsk nygotisk stil efter ritningar av Adolf Wilhelm Edelsvärd. Flera om- och tillbyggnader har gjorts av framstående arkitekter, vilka alla sammantaget präglar kyrkans exteriör och interiör idag. Den nygotiska karaktären är bevarad både ut- som invändigt. Till kyrkan finns en likbod, samtida med kyrkobyggnaden. Kyrkan och likboden är uppförda före år 1939 och är därför kyrkligt kulturminne.

För mer information hänvisas till Trollhättans Stads hemsida.

VARSAMHET I PRAKTIKEN

Varsamhetskravet (PBL 8 kap. §17) gäller för all bebyggelse oavsett värde. Kravet syftar till att ta tillvara de kvaliteter och värden en byggnad har. Men vad innebär egentligen varsamhet i praktiken. Hur förändrar man varsamt? Ett första steg för att kunna göra det är att förstå en byggnads utformning och ha respekt för denna.

Med hjälp av bebyggelsen kan man förstå sociala, estetiska och ekonomiska förutsättningar i vår gemensamma historia. Det är upp till dig som fastighetsägare att vårda och sköta ditt hus så att karaktärsdrag som visar på bebyggelsens utveckling och tidens historia bevaras.

Genom att vara ödmjuk och varsam mot sitt hus och ta hänsyn till befintlig utformning kan man anpassa sina egna krav efter husets förutsättningar för att skapa bästa möjliga lösning. Både för dig och för huset. Jämförelsen med att sätta in en dörr från en BMW i en SAAB-bil är en bra referens att tänka på när vi ska byta fönster och dörrar på våra hus.

Med tiden uppkommer nya behov för bostaden. Brister i isolering och bostadsplanering har medfört att många hus genomgått omfattande förändringar. Behovet att skapa ett boende som speglar ens personlighet och boendekrav måste tillsammans med byggnadens kulturvärden och dagens bostadsstandard vägas samman. Det handlar sällan OM en förändring kan göras utan snarare HUR den ska göras.

Hjälp finns, på Trollhättans Stad jobbar byggnadsantikvarier och bygglovshandläggare som har kunskap om hur dessa krav om varsamhet på bästa sätt tas till vara. På Stadsbyggnadsförvaltningen kan du som fastighetsägare få tips och råd kring om- och tillbyggnader som tar hänsyn till byggnadens kvaliteter och värden.

Under 2013 renoverades fem fastigheter i kv. Rådjuret i Hjortmossen. Fasaderna tilläggsisolerades och nya fönster och dörrar sattes in. Fönstren flyttades ut med fasadlivet liksom sockel. Nya fönster av trä med samma indelning som tidigare sattes in med dragna fönsterglas. Entrédörrarna gjordes nya med de gamla som förebild.

Boverket ger i sina "allmänna råd om ändring av byggnad" (BÅR 96) några enkla grundregler för vad som kännetecknar ett varsamt förhållningssätt:

- Låt byggnaden, dess egenskaper och karaktär vara utgångspunkten för åtgärderna.
- Rådgör på ett tidigt stadium med antikvarisk sakkunskap, kommun och brukare.
- Begränsa ingreppen. Bevara och reparera det som fungerar. Sträva efter att tillgodose nya funktionskrav med utnyttjande av byggnadens egna möjligheter.
- Sök lösningar som stämmer överens med byggnadens gestaltning och tekniska utförande både i helhet och i detaljer. Rådgör tidigt med arkitektonisk och teknisk sakkunskap.
- Välj lösningar och material som underlättar ett långsiktigt underhåll och som i framtiden medger utbyte eller förnyelse utan stora ingrepp.

De lätt böjda lamellhusen i kv. Björnbäret är mycket typiska för sin tid, både genom utformning, struktur och anpassning till befintlig terräng. Området har varsamt renoverats och de kvaliteter som utgör byggnadernas kulturhistoriska värde har tagits till vara.

Fastigheten Yngve 7 i Strömlund har genomgått viss förändring. Varsamhetskravet liksom de bestämmelser som finns i detaljplanen har följts och husets kulturhistoriska kvaliteter har bevarats. Fasader, fönster, volymer och taktäckning har anpassats efter byggnadens tillkomstperiod och ursprungliga utseende.

På flerbostadshusen i kv. Strandpiparen har hänsyn tagits till byggnadernas ursprungliga karaktär. Fönstren har renoverats med nya ytterbågar i samma proportioner som tidigare. Entréddörrar liksom balkonger är bevarade.

På fastigheten Petunian 6 byggde man ut i källarplan ca 10 år efter att byggnaden uppfördes. Utbyggnaden är väl anpassad till husets karaktär och genom material, volym och detaljer smälter tillbyggnaden in och förstärker byggnadens tidstypiska karaktär.

Bostadshuset på fastigheten Lommen 9 i Stavre har renoverats varsamt. Fasaderna har putsats om och fönster renoverats, vilket resulterat i ett modernt hus med bevarad charm och karaktär från uppförandet.

Inglasade balkonger på flerbostadshus i Karlstorp. Balkongerna har getts en smäcker utformning och anpassats till byggnadernas karakteristiska fasader som inspirerats av brutalismens arkitekturideal.

ARKITEKTUR 1880-1980

På följande sidor kommer några arkitekturstilar och byggnadsperioder beskrivas närmare för att ge ökad förståelse för vår bebyggelse och byggnadshistoria. De tidigaste stilarna från 1880- 1920 ges en kortfattad beskrivning medan byggnadsperioderna mellan 1930-1960 ges en mer utförlig beskrivning. Det finns så klart arkitektur och byggnader från tiden innan 1880, men eftersom Trollhättan är en relativt ung stad är det först mot slutet av 1800-talet som stadsbebyggelse med mer påkostad arkitektur börjar uppföras. För att visa några exempel på olika arkitekturstilar som finns runt om i centrum beskrivs därför några av de vanligaste på kommande sidor.

Trollhättans närhet till Göteborg och Uddevalla har tillsammans med stadens viktiga roll som transport-, kraft- och industristad gjort att många välkända arkitekter ritat flera byggnader runt om i staden. Adrian Crispin Petterson, Lars Kellman, Allan Berglund, Lars Israel Wahlman och Nils Einar Eriksson är namn som finns representerade runt om i stadskärnan.

Småhusbebyggelsen från 1940-1970 präglas till större delen av lokala förmågor med välkända namn som Leif Wijkmark, Leif Gunnarsson, Tage Bogren, G. Bärve, Kurt Nyberg och Curt Stenbeck.

1880-talet - Fasaderna är symmetriskt uppdelade. Oftast med lika stort avstånd mellan fönstren. Fönstren är av trä med en s.k. T-post och oftast målade i en mörk kulör. Fasaderna var putsade eller klädda med tegel och de nedre våningarna var oftast klädda med sten eller stenimitation. Fasaderna är utsmyckade med listverk och ornamentik. Taken är belagda med svart falsad slätplåt och en populär färgskala var brunt och grönt.

Ett exempel på byggnadsstilen är Villa Elfhög som uppfördes åren 1878-1880 efter ritningar av Adrian Crispin Peterson. Fasaden har en symmetrisk indelning med drag från äldre byggnadsstilar - vilket var typiskt för mer påkostade byggnader från tiden.

1890-talet - Byggnaderna känns igen för att de ofta har markerade hörntorn eller hörn ex. Herkules 1. Fasaderna är oftast klädda med tegel med dekorationer i puts eller natursten. Oftast användes även tegel i olika kulörer för att dekorera fasaderna. Fönstersättningen följer rumsindelningen och är därför inte alltid helt symmetrisk. Taken är belagda med svart falsad slätplåt.

Längs Österlånggatan och Storgatan finns några fina exempel på arkitekturen. Bore 10 representerar arkitekturen med rikt dekorerade tegelfasader och moriska inslag. Huset är uppfört efter ritningar av Lars Kellman år 1896 och användes ursprungligen som apotek och postkontor.

Jugend, 1900-tal - Jugendarkitekturen kallas i Europa för art nouveau och kom till Sverige runt sekelskiftet 1900.

Arkitekturen skiljer sig från de tidigare stilarna. Formerna på burspråk och frontespiser är mjukare. Fasaderna är dekorerade med raka linjer eller mjukt böljande ornamentik med växtmotiv. Socklarna är klädda i avvikande material och kulör mot resterande fasader. Fönstren är ofta indelade i två eller tre lugter med T-post där de övre rutorna är småspröjsade. Taktyperna är varierande men röd och grön falsad plåt är vanligt liksom glaserat tegel.

Ett exempel på den mer strama jugendarkitekturen finns i fd. Oscarsskolan numera Familjehemmet på fastigheten Folkskolan 1. Huset är ritat av Lars Kellman år 1909. Byggnaden är ett mycket fint exempel på arkitekturen.

Nationalromantik - Nationalromantiska hus är ofta influerade av en äldre allmogetradition. Fasaderna är tunga och ofta klädda med rött eller brunt tegel. Villorna är oftast uppförda med träpanel målad i dova kulörer. Mångspröjsade fönster i en symmetrisk sättnings skapar tillsammans med våningshöga burspråk karakteristiska fasader. Detaljer är oftast utförda i huggen granit eller kalksten. Olika typer av tak som oftast är belagda med rött lertegel.

Najaden 4 är ritad av Lars Israel Wahlman och uppförd mellan åren 1908-1909. Huset som ursprungligen var ett ordenshus är mycket karakteristiskt för sin arkitektur med tydliga influenser från den svenska allmogetraditionen.

1920-talsklassicism följer ett mer klassiskt stilideal med släta fasader antingen putsade eller i tegel. Dekoren är sparsam med ornamentik hämtad från antikens arkitektur i form av medaljonger, pilastrar och listverk. Fönstren följer en symmetrisk sättnings med två lugter med tre rutor i varje båge. Taken är oftast flackare sadeltak belagt med varierande takmaterial så som skiffer, tegel eller falsad plåt.

Detta bostadshus på fastigheten Mercurius 2 är uppfört runt 1926 efter ritningar av Allan Berglund. Huset är en fin representant för tidens arkitektur med många arkitektoniska detaljer som är karakteristiska för 1920-talets klassicism.

Egnahem

Egnahemsrörelsen startade i Sverige under slutet av 1800-talet främst för att mindre bemedlade personer på landsbygden skulle få möjlighet till en egen bostad med tillgång för att bedriva ett småbruk för egen försörjning. Rörelsen spred sig från landsbygden till städerna under 1900-talets början där även industriarbetare och tjänstemän engagerades.

Bostadsförhållandena kring sekelskiftet 1900 var mycket bristfälliga. Den mörka stenstaden med slutna kvarter och breda gator hade växt fram under 1800-talets senare hälft med bristande sanitära förhållanden och stor bostadsbrist. Många valde därför att flytta ut från staden och skapa sig ett eget hem. Nya bostadsområden för egnahemsbebyggelse började planeras och uppföras i städernas utkanter. De nya bostadsområdena hade en organiskt framväxande struktur med olika storlekar på tomter som anpassats efter områdets rådande terrängförhållanden. Egnahemsområdena uppfattades som hygieniska, luftiga och gröna.

Under 1920-talet började det bli en politisk angelägenhet att bekämpa de bristande sanitära förhållandena i städerna för att minska den höga bostadsbristen, vilket resulterade i att egnahemsområden även bildades med kommunala och statliga medel. Egnahemsområdet i Hjulksvarn är ett bra exempel på detta.

En öppen farstuvist med högre markerad sockel och ibland även balkong i våning två är utmärkande för egnahemmen under tidigt 1900-tal. Två exempel är Linden 3 i Strömslund och Slätterblomman 11 i Skoftebyn.

Ett egnahem utgörs av en mindre friliggande villa, oftast placerad på en större tomt avsedd för odling. Vanligast var det att bostaden innehöll 2-3 rum och kök och senare även badrum. Fasaderna är oftast klädda med panel eller putsade och avfärgade i ljusa kulörer. Taken är av typen sadeltak eller mansardtak belaggt med röda tegelpannor. Markerna ägdes oftast av större bolag som ordnade med vatten och avlopp, tomtavstyckningar och vägdragning. Hustyperna varierade men följde ofta de arkitektoniska trenderna.

De tidigaste egnahemmen är ofta inspirerade av nationalromantiska stilideal medan det under 1930-talet blir allt vanligare med funktionalistiska uttryck. Även kataloghusföretag så som Borohus levererade egnahem. Typen av hus varierar därför mycket i uttryck och karaktär. I Trollhättan finns flera välbevarade exempel, bland annat i kv. Slätterblomman. Viktigt för ett egnahem är trädgården. Huset är oftast placerat förhållandevis nära gatan med en stor trädgård på baksidan som ursprungligen var avsedd för odling.

Ett egnahem kan se ut på många olika sätt beroende på när det är uppfört. I Trollhättans finns många fina exempel på byggnadstypen. Från vänster syns Grosshandlaren 3, Basen 4, Sälgen 2, Doppingen 11.

Funktionalismen

Med 1930-talet inleds en helt ny byggnadsepok i Sverige. Under Stockholmsutställningen (en nationell utställning för arkitektur, formgivning och konsthantverk) år 1930 presenterade några av landets ledande arkitekter de nya idéerna kring den funktionalistiska bostaden. Några år senare gav Alva och Gunnar Myrdal ut boken Kris i befolkningsfrågan som lyfte fram den betydande nativetsminskningen under 1920-talet, där en av anledningarna ansågs vara de dåliga boendeförhållandena. Debatten lade grunderna för folkhemmet med en rad reformer för en bättre bostad. Tillsammans med tidens nya arkitektoniska ideal formades det nya boendet efter vetenskapliga grunder för att på bästa sätt uppfylla människans behov.

Arkitekturen var främst anpassad för hyreslägenheter där stor vikt lades vid planlösningen som skulle anpassas efter familjens dagliga liv. Sällskapsytor så som vardagsrum gjordes större medan köken, liksom sovrummen

oftast blev mindre. Även hygieniska utrymmen som kök och badrum planerades på vetenskapliga grunder för att vara så praktiska som möjligt.

Byggnaderna fick ett enkelt, rent och luftigt uttryck med en stil som var på modet. Fasaderna var släta, antingen putsade eller klädda med en slät panel ofta i ljusa kulörer. Fönster och sockel låg i liv med fasaderna vilket förstärkte det släta intrycket.

Solbelysning och dagsljus var ytterligare faktorer som bidrog till den särpräglade arkitekturen. Nya fönstertyper placerades i fönsterband och över hörn för att få bästa ljusinsläpp. Balkonger blev allt vanligare med fronter av småkorrugerad plåt eller släta skivor och smäckra räcken av smidesjärn. Under perioden börjar även mer böjda formerna få genomslag och balkonger kring hörn och rundade burspråk är typisk för arkitekturen.

I Trollhättan började man under 1930-talet tillverka flygplansmotorer. Tillverkningen var mycket värdefull för staden, som liksom många andra

städer lidit av hög arbetslöshet och migration under 1900-talets första årtionden. Under slutet av 1930-talet och in på 1940-talet börjar staden därför genomgå en större byggnadsexpansion för att tillgodose nya bostadsideal och den ökade inflyttningens krav på bostäder. Centrumnära områden som tidigare begränsats av Nohabs järnväg började nu bebyggas. Bra exempel på tidens arkitektur finns bland annat i kv. Ormen, Duvan, Lodjuret och Tigern.

Under 1940-talet fortsätter expansionen och Trollhättan klarar sig undan krisande krigstider och istället blomstrar stadens bebyggelseutveckling. Områden så som Tingvalla bebyggs med villor i luftiga kvarter placerade i parallella rader för bästa ljusinsläpp.

Även kataloghusföretagen tog efter det nya idealet och började leverera funktionalistiska kataloghus, oftast för två familjer. I Trollhättan finns bra exempel på funktionalistiskt inspirerade kataloghus i kv. Spoven och Bredablick.

Funktionalismens arkitektur präglas av en enkelhet. Fönsterband, dekorativt utformade järnräcken, balkonger över hörn och rundande burspråk är karakteristiska detaljer. Bostadshusen på fastigheterna Fagerskog 4, Bredablick 5, Gullön 8, Eken 7 och Spoven 4 är uppförda i en utpräglad funktionalistisk arkitektur mellan 1930-1945.

1950- och 1960-talets småhusbyggelse

Trollhättans kraftigaste utbyggnadsperiod inträffade under 1950- och 1960-talen och är en direkt verkan av industrierna och fabrikenas framgångar. Den stora arbetsinvandringen och stadens välgång resulterar i att nya bostadsområden snabbt växer fram utanför stadens centrum. De nya stadsplanerna tog hänsyn till terräng, natur och familjeliv. Planerna reglerade bebyggelsen genom höjd, placering och storlek. Byggnaderna placerades oftast efter terrängen och fick därför karakteristiska byggnadsvolymer, ofta förskjutna i både höjd och sidled.

Perioden kallas även för folkhemperioden. Precis som det låter var det en period där folkets hem prioriterades. Sverige hade länge haft en låg boendestandard med bostadsbrist, trångboddhet och sanitära problem. Redan under de tidigare årtiondena hade staten börjat ta tag i frågan och egnahemsrörelsen etablerades och drömmen om den egna villan kunde för många bli sann. Det är utifrån denna idé som nästa epoks byggnation och arkitektur växer fram. Nu skulle det bo en familj i varje villa. Det skulle vara friliggande villor på stora tomter. Bilens intåg i samhället blir tydligt märkbar och garage blir allt mer populärt. Till en början placeras garagen i källarvåningen eller sammanbyggda med bostadshuset för att få en så kompakt bostadsyta som möjligt.

Husen är oftast relativt enkla men genom varierande fasadmaterial, väl utformade detaljer och spännande byggnadsvolymer skapades karakteristiska hus som idag är starkt förknippade

med tiden.

Fasaderna var ofta klädda med tegel eller eternit. Kontrasterande material så som puts, trä eller keramiska plattor var vanligt för att skapa en livfull och spännande fasad. Taktyper varierade och följde oftast byggnadernas asymmetriska formspråk, det var inte ovanligt att man blandade olika taktyper på samma hus. På taket låg papp eller taktegel men även skiffer kunde i vissa fall förekomma. Fönster och entrépartier utformades oftast lekfullt. Entrén placerades gärna mitt på fasaden och skulle vara "inbjudande och enkel". Materialen valdes med omsorg. Teak, ek, smidesjärn, koppar och keramiska plattor var vanligt förekommande. Fönstren var av smäcker profil med olika kulörer på båggar och ram.

Karakteristiska drag:

- Förskjutna byggnadskroppar
- Oregelbundna byggnadsvolymer
- Kontrasterande fasadmaterial mellan puts, panel och tegel.
- Omsorgsfullt utformade järnstaket.
- Väl valda material, entrédörrar oftast i teak eller ek och inte sällan plåtarbeten i koppar
- Asymmetriska taktyper. Inte ovanligt att man kombinerade två taktyper på samma hus.
- Välplanerade trädgårdar, stenbeläggningar, planteringar och träd var noga utvalda.
- Odling, gärna i terräng.

Kataloghuset

Med kataloghus menas ett monteringsfärdigt en- eller tvåfamiljshus som oftast är köpt direkt från hustillverkaren. Monteringsfärdiga hus förekom redan under 1800-talet men det var först under 1930-talet som kataloger med färdiga villor presenterades för allmänheten. Grunden till den expansiva bebyggelseperioden av småhus under 1940- och 50-talet kom sig av den socialdemokratiska idén om folkhemmet där alla skulle ha råd att bo bra i ett modernt och välplanerat boende. Mellan åren 1950-1980 levererades ungefär 300 000 förtillverkade hus till familjer runt om i Sverige. Den största tillverkningen skedde i Småland där några av de ledande företagen fanns utspridda, oftast i mindre orter. I stadsdelarna Stavre och Sandhem finns många av de största småhustillverkarna representerade; Borohus, Eksjöhus, Myresjöhus samt Götenehus är bara några av många.

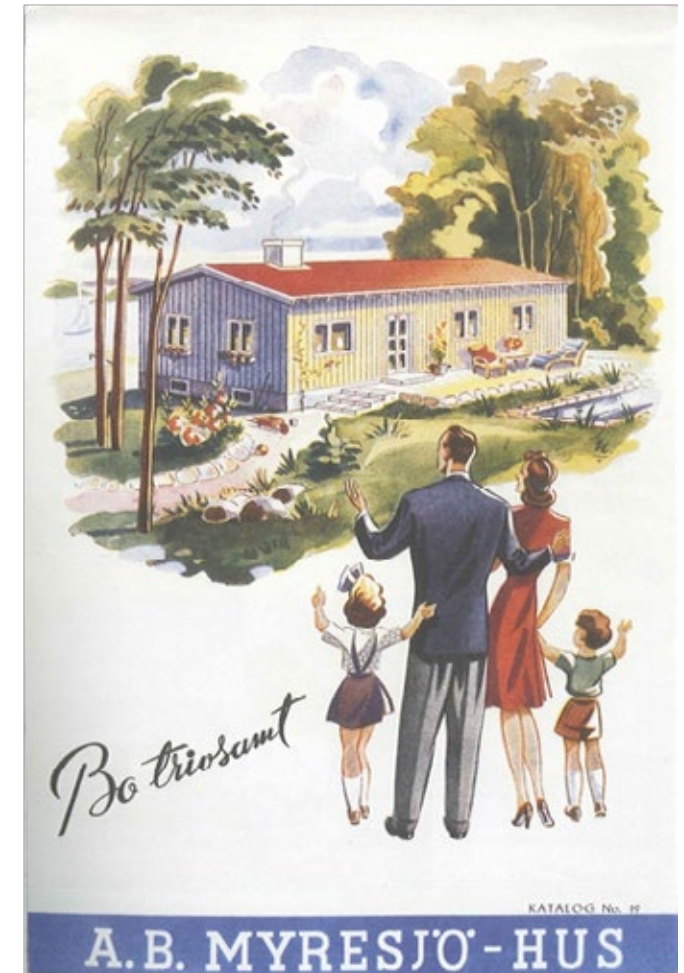
Kataloghuset lanserades som en familjedröm, någonting som alla kunde ha råd med. Men villorna stod för något mer än bara ett hus, de öppnade upp för helt nya konsumtionsvanor. Annonser lockade till merköp och idén om folkhemmet levererades i en kartong med drömmar som även inkluderade bil, utegrill och tv.

Kataloghuset ansågs vara lagom och väldisponerat. Villan var planerad efter en typisk familj med två barn och en bil, uppförda i ett till ett och ett halvt plan. Källarvåningen var inredd med garage, cykelrum, matkällare och ibland även sällskapsrum med öppen spis. Villorna var moderna för sin tid och ljusa med stora rum för samkväm.

Trädgårdens syfte ändrades från att tidigare främst använts för odling och småjordbruk till en plats för rekreation och prydnad. Husen placerades några meter in på tomten så att två trädgårdar bildades, en social och synlig mot vägen och en privatare på baksidan oftast med uteplats i nära anslutning till vardagsrummet.

Gärdsmygen 8 ett mycket tidstypiskt kataloghus från BoroHus, uppfört år 1953.

Omslaget på Myresjöhuskatalog från 1947. Källa: Kataloghuset: det egna hemmet i byggsats.

Miljonprogrammets bebyggelse

Miljonprogrammet kallas den period i svenskt bostadsbyggande som inträffade mellan åren 1965-1975. Benämningen kommer sig av att staten beslutade att under en tioårsperiod uppföra en miljon bostäder som ett steg för att bygga bort den höga bostadsbristen.

Bostadssatsningen är synlig i de flesta städer i Sverige och bebyggelsen och strukturen är mycket karakteristisk. I Trollhättan syns denna period särskilt tydligt i stadsdelarna Kronogården, Sylte och Lextorp. För att kunna producera den mängd nya bostäder som krävdes var produktionen tvungen att rationaliseras. Med hjälp av nya material och nya sätt att arbeta kunde kostnader hållas nere och bostäder snabbt uppföras. Lägenheterna uppfattades som moderna och utrustades med både badrum och kök något som vid den perioden för många ansågs som lyx.

De trafikseparerade storgårdarna med öppna grönytor och närhet till både affär, skola och dagis gjorde områdena mycket populära under perioden.

Här presenteras de vanligast förekommande hustyperna från perioden.

Lamellhus

Den vanligaste hustypen under rekordåren var lamellhuset i tre våningar. Att husen i tre våningar inte krävde hiss var en bidragande faktor till dess popularitet. Husen var kompakta och vanligast var tegelfasader och sadeltak eller lätt lutande tak. Byggnaderna placerades oftast i grupper kring öppna gemensamma gårdar. I Trollhättan finns en stor andel välbevarade och tidstypiska lamellhus från tidigt 1960-tal i både två och tre våningar.

Lamellhus av olika typer finner man bland annat i kvarteret Krubban och Höskrindan i Kronogården.

Punkthus

Punkthusen uppfördes oftast som stadsdelsmarkörer för nya bostadsområden eller för att skapa variation i stadsbilden. Hustypen karakteriseras av dess form som kommer av det centralt placerade trapphuset vilket kunde ge en hög byggnad på liten yta. Husen var lätta att placera och lämpade sig särskilt väl för kuperad terräng. Punkthusen längs Lantmannavägen är numera direkt förknippade med Kronogården och utgör en viktig markör för stadsdelen. Punkthus med karakteristisk placering och utformning finns även i Karlstorp utmed Karlstorpsvägen.

Punkthus i kvarteret Läkaren i Karlstorp.

Skivhus

Skivhus är ett lamellhus högre än fem våningar. Under början av miljonprogrammet uppfördes höga skivhus upp till 13 våningar men planerare och boende i miljön märkte snabbt att hustypen skuggade stora områden och man valde i många städer därför att uppföra lägre skivhus med enbart sju våningar. I Lextorp finns karakteristiska skivhus i Guldvingen 2, placerade i samma riktning, med öppna gemensamma gårdar.

Skivhusen i Lextorp och punkthusen längs Lantmannavägen i Kronogården utmärker sig genom byggnadsvolym och placering.

Loftgångshus

Loftgångshusen blev populära under andra halvan av 1960-talet och har utanpåliggande loft men i övrigt oftast lika volym och byggnadskropp som ett lamellhus. De var, liksom många av hustyperna som uppfördes under miljonprogrammet, ekonomiska. En enda hissordning kunde, genom de karakteristiska loftgångarna, betjäna fler lägenheter än i ett vanligt lamellhus. Detta medförde även att hustypen fick en särpräglad arkitektur som är mycket karakteristisk för miljonprogrammets bebyggelse. I kvarteret Biet finns Trollhättans enda loftgångshus från rekordåren.

I kvarteret Biet finns Trollhättans enda loftgångshus från rekordåren.

Småhus

Småhusen uppfördes dels som en motreaktion till de enformiga lamellerna och dels för att skapa varierade boendeformer i stadsdelarna. Småhusen placerades oftast i ytterkanterna av bostadsområdena som en mjukare övergång till de öppna landskapen. I Trollhättan finns en stor andel gruppvis placerade kedje- och radhus från denna tid, placerade i storgårdskvarter med trafikseparerade gårdar. Denna typ av massproduktion av småhus som i stort sett bara "rullades ut" på flacka marker kom att kallas för villamattor. En tredjedel av alla hus som uppfördes under rekordåren var småhus av olika typer.

Kedjehus i kvarteret Svartmyran från 1972.

TROLLHÄTTANS BEBYGGELSEUTVECKLING

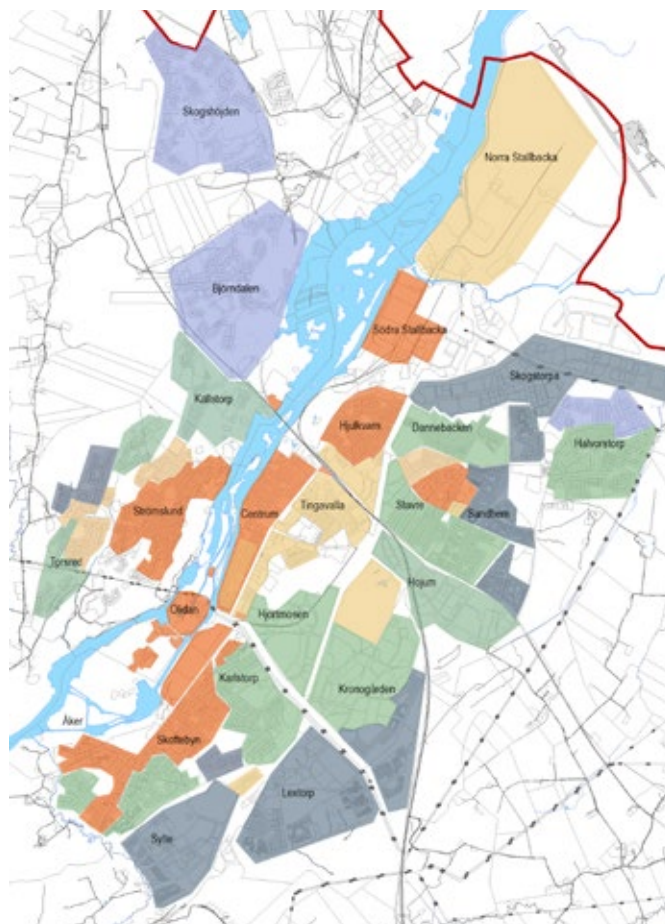
Förutsättningarna för att bilda ett nytt samhälle vid älven var goda. Här fanns både god tillgång på vattenkraft och bra kommunikationsleder.

Trollhättan växte sakta fram på öarna i älven och på den östra älvstranden under 1600-talet. Redan under medeltiden förekom sk. skvaltvarnar intill älven vilka var anlagda av de kringliggande gårdarna. Kanal- och slussverksamheten som senare växte fram under tidigt 1800-tal och senare även kraftutvinningen från Olidan är tillsammans med tidigt etablerade företag så som Nohab och Stridsberg och Biörck ytterligare viktiga grundstenar till att Trollhättan växte fram just här.

En spontan bebyggelse hade uppkommit i centrum under 1800-talet där den administrativa och sociala bebyggelsen samsades med arbetarkvarter i oregelbunden struktur. Under 1900-talets tidigaste år fram till slutet av 1930 skedde endast mindre utbyggnader utanför de centrala delarna. Centrum byggdes sakta upp efter en rutnätsplan som ritats av Nils Erikson med paradgator, handelsplatser och rätvinkliga kvarter.

Det som byggdes utanför stadskärnan var egnahemsområden. Hjul kvarn, Strömslund, Stavrelund och Skoftebyn växer fram till mindre friliggande samhällsbildningar i bland med skolor, gemensamhetsanläggningar, rättsväsende och renhållning. Trots en relativt lång historia fick Trollhättan inte stadsrättigheter förrän år 1916 efter utdragna diskussioner med Gärdhem om Skoftebyns tillhörighet.

Först mot början av 1940-talet började de obebyggda markerna närmast centrum bebyggas. Funktionalistiskt inspirerade flerbostadshus uppförs efter tidens nya ideal i kv. Älvkvarnen, Skottön, Tigern, Lejonet, mfl.

De tidigare slutna kvarteren med höga stenhus och mörka innergårdar ersattes av parallellt placerade flerbostadshus i ljusa kulörer med ljusa gårdar. Arbetarstaden hade fått sitt genombrott. Saab, Nohab och Volvo flygmotor lockade människor till staden under en period då många andra städer led av arbetsbrist i krigens skugga.

Områden så som Tingvallas villakvarter växte fram i rätvinkliga kvarter med bostadshus i två våningar och putsade ljusa fasader placerade i raka rader. Alla skulle vara lika. Området kallades i folkmun för Diplomatstaden, trots att det inte bodde några diplomater i området utan främst tjänstemän.

Stadens bebyggelseutveckling och bostadsexpansioner sägs kunna härledas till Saabs framgångar. Åren 1954, 1964 och 1969 släpps nya bilmodeller som genast blir en succé, vilket tydligt avspeglas i bebyggelsens tillkomst. Småhusområden med karakteristisk villabebyggelse från kataloghustillverkare och lokala förmågor växer under 1950- och 1960-talen fram i Hjortmossen, Karlstorp, Skoftebyn och Stavre. Trollhättan blomstrar och staden breder ut sig och tar nya marker i anspråk för bostadsbebyggelse. Samtidigt omvandlas de centrala delarna. Den äldre träbebyggelsen som finns kvar från de tidigaste arbetarkvarteren rivs tillsammans med enstaka byggnader runt om i rutnätsplanen för att ge plats till ny bebyggelse med nya arkitektoniska ideal. Bra exempel på detta finns i kv. Diana, Fingal, Pallas och Bore.

Trots stora bostadssatsningar under mitten av 1900-talet fortsätter staden att växa. Miljonprogramsområdena Kronogården, Lextorp och Sylte växer under en knappt tioårsperiod fram på tidigare åkermarker sydost om stadens centrum. Bebyggelsen är mycket karakteristisk för tiden liksom planeringen av de olika bostadsområdena. Miljonprogrammets inverkan på bebyggelsestrukturen och dess signifikanta byggnadstyper finner man även i Karlstorp och Hjortmossen.

De senaste bostadsexpansionerna har främst skett på den västra sidan om älven. Större bostadsområden så som Björndalen och Skogshöjden har vuxit fram med en tidstypisk bebyggelsestruktur framför allt bestående av enfamiljsvillor.

Denna modernistiska villa i Karlstorp är ritad av Bruno Adler och är helt unik i Trollhättan. Huset har en grön klassning och besitter höga kulturhistoriska värden.

Sedan år 1980 bedriver Trollhättan Energi, TEAB värmeproduktion på fastigheten Kaminen 3 på Stallbacka industriområde. Karakteristiska byggnader i olika volymer, kulörer och kategorier skapar en spännande miljö.

KULTURMILJÖER I TROLLHÄTTANS TÄTORT

På följande sidor presenteras 22 stadsdelar i Trollhättans tätort. I nästan varje stadsdel finns kulturmiljöer som på olika sätt synliggör människans avtryck i historien. Sociala, estetiska och kulturhistoriska värden vägs samman och beskriver miljön och dess värde för ett framtida bevarande.

Radhus i Stavre med spännande taksiluet.